

ارزشیابی آموزشی

مفاهیم، الگوها و فرایند عملیاتی

(با تجدید نظر)

دکتر عباس بازرگان

تهران

۱۳۸۸

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

بازرگان هرندی، عباس، ۱۳۲۱ -

ارزشیابی آموزشی: مفاهیم، الگوها و فرایندهای عملیاتی / عباس بازرگان - ویراست ۲. - تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۸۸.

ده، ۳۸۱ ص: جدول. - («سمت»؛ ۵۳۵. علوم تربیتی؛ ۴۳)

ISBN 978-964-530-388-2

بها: ۴۱۰۰۰ ریال.

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

Abbas Bazargan. Educational Evaluation.

پشت جلد به انگلیسی:

چاپ اول: پاییز ۱۳۸۰، چاپ هفتم: پاییز ۱۳۸۸ (با تجدید نظر).

کتابنامه: ص. ۳۶۵-۳۷۷.

نمایه: ۳۷۸-۳۸۱.

۱. آموزش و پرورش - ارزشیابی. ۲. آموزش و پرورش - استانداردها. ۳. آموزش و پرورش - مسئولیت پذیری. الف. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی. ب. عنوان.

۳۷۹/۱۵

۴ الف ب ۲ LB ۲۸۲۲/۷۵

۱۳۸۸

م ۸۰-۱۷۳۰۲

کتابخانه ملی ایران

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

ارزشیابی آموزشی: مفاهیم، الگوها و فرایندهای عملیاتی

دکتر عباس بازرگان

چاپ اول: پاییز ۱۳۸۰

چاپ هفتم: پاییز ۱۳۸۸ (با تجدید نظر)

تعداد: ۲۰۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: سمت

چاپ و صحافی: مهر (قم)

قیمت: ۴۱۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل

توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)،

روبه روی پمپ گاز، کدپستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۴۴۲۴۶۲۵۰-۲.

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و جز اینها برای «سمت» محفوظ است (نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است).

سخن «سمت»

یکی از اهداف مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر، مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنایی و مسائل این علوم است.

ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۲/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را که به اختصار «سمت» نامیده می شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم بپردازد و در هر کدام از رشته های علوم انسانی به تألیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن، باید به تدریج و پس از انتقادات و یادآوریهای پیاپی ارباب نظر به دست آید و انتظار دارد که این بزرگواران از این همکاری دریغ نورزند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته علوم تربیتی در مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد به عنوان منبع اصلی درس «ارزشیابی آموزشی» به ارزش ۳ واحد تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه مندان نیز از آن بهره مند شوند. از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۸	مقدمه چاپ سوم
۹	مقدمه چاپ هفتم
۱۱	فصل اول: مفاهیم اساسی در ارزیابی آموزشی
۱۱	۱-۱ مقدمه: چرا ارزیابی کنیم؟
۱۲	۱-۲ رویکرد سیستمی در فعالیتهای آموزشی
۱۹	۱-۳ مفهوم ارزیابی آموزشی و تحول آن
۲۳	۱-۴ تشابه و تفاوت اندازه گیری و ارزیابی آموزشی
۲۵	۱-۵ نقش ارزیابی آموزشی
۳۰	۱-۶ ارزیابی به عنوان نوعی جست و جوی نظم یافته
۳۲	۱-۷ تفاوت پژوهش و ارزیابی آموزشی
۳۶	۱-۸ ملاکها، نشانگرها، استانداردها و کاربرد آنها در ارزیابی آموزشی
۳۷	۱-۸-۱ ملاکها
۳۸	۱-۸-۲ نشانگرها
۴۴	۱-۸-۳ استاندارد
۴۷	۱-۹ استانداردهای اجرای ارزیابی آموزشی
۵۱	۱-۱۰ اصول اساسی ارزیابی آموزشی
۵۱	۱-۱۰-۱ منابع اشتباه را در ارزیابی باید مشخص کرد
۵۲	۱-۱۰-۲ اشتباه را می توان به حداقل ممکن کاهش داد
۵۳	۱-۱۰-۳ میزان اشتباه را می توان برآورد کرد
۵۳	۱-۱۰-۴ افرادی را که منبع گردآوری داده ها هستند، مطلع کنید

۵۴	۱-۱۰ از اطلاعات حاصل از ارزیابی استفاده کنید
۵۴	۱-۱۱ خلاصه فصل
۵۵	۱-۱۲ خودآزمایی
۵۷	فصل دوم: چه چیز را ارزیابی کنیم؟
۵۷	۲-۱ مقدمه
۵۸	۲-۲ مفهوم کیفیت
۶۰	۲-۳ تعریف کیفیت بر اساس عوامل نظام آموزشی
۶۳	۲-۴ سنجش نیازها
۶۴	۲-۵ ارزیابی عوامل درونداد
۶۹	۲-۶ ارزیابی فرایند
۷۰	۲-۷ ارزیابی بروندادها و پیامدها
۷۱	۲-۸ ارزیابی کارآیی و اثربخشی آموزشی
۷۴	۲-۸-۱ عوامل درونداد
۷۷	۲-۸-۲ عوامل فرایند
۸۱	۲-۸-۳ عوامل برونداد
۸۶	۲-۸-۴ عوامل پیامد
۸۶	۲-۹ خلاصه فصل
۹۰	۲-۱۰ خودآزمایی
۹۲	فصل سوم: چگونه ارزیابی کنیم؟
۹۲	۳-۱ مقدمه
۹۴	۳-۲ الگوهای ارزیابی و دسته‌بندی آنها
۹۸	۳-۲-۱ الگوی ارزیابی تحقق هدفها
۹۹	۳-۲-۲ الگوی ارزیابی مدیریت گرا
۱۰۲	۳-۲-۳ الگوی ارزیابی هدف - آزاد
۱۰۳	۳-۲-۴ الگوی مبتنی بر نظر خبرگان
۱۰۴	۳-۲-۵ الگوی اعتبارسنجی

۱۰۶	۳-۲-۶ الگوی مبتنی بر مدافعه
۱۰۷	۳-۲-۷ الگوی اجرای عمل
۱۰۸	۳-۲-۸ الگوی طبیعت‌گرایانه و مشارکتی
۱۰۹	۳-۳ فرایند ارزیابی در الگوی هدفگرا (تایلر)
۱۱۱	۳-۴ فرایند ارزیابی در الگوی سیپ
۱۱۵	۳-۵ فرایند الگوی اعتبارسنجی
۱۲۰	۳-۵-۱ فرایند ارزیابی درونی
۱۲۶	۳-۵-۲ فرایند ارزیابی برونی
۱۳۵	۳-۶ خلاصه فصل
۱۳۷	۳-۷ خودآزمایی
۱۳۹	فصل چهارم: تدوین طرح ارزیابی
۱۴۰	۴-۱ مقدمه
۱۴۱	۴-۲ آشکار کردن هدفها و پرسشهای ارزیابی
۱۴۱	۴-۲-۱ شناسایی موقعیت نظام
۱۴۴	۴-۲-۲ مشخص کردن نقش ارزیابی
۱۵۱	۴-۳ روش گردآوری داده‌ها
۱۵۲	۴-۳-۱ انتخاب روش گردآوری داده‌ها
۱۶۰	۴-۳-۲ نمونه‌گیری و حجم نمونه
۱۶۲	۴-۳-۳ انتخاب یا تدوین ابزار اندازه‌گیری
۱۶۳	۴-۴ طرح گردآوری، تنظیم، تحلیل و تفسیر داده‌ها
۱۶۵	۴-۵ چگونگی تدوین گزارش ارزیابی
۱۶۹	۴-۶ چگونگی اجرای طرح ارزیابی
۱۷۴	۴-۷ خلاصه فصل
۱۷۷	۴-۸ خودآزمایی
۱۷۹	فصل پنجم: ابزار اندازه‌گیری برای ارزیابی آموزشی
۱۷۹	۵-۱ مقدمه

۱۸۰	۵-۲ ابزار اندازه گیری ویژگیهای شناختی
۱۸۱	۵-۲-۱ آزمونهای هوش و استعداد
۱۸۱	۵-۲-۲ آزمونهای پیشرفت تحصیلی
۱۸۹	۵-۲-۳ پوشه عملکرد
۱۸۹	۵-۳ پرسشنامه و مقیاسهای نگرش سنجی
۱۹۴	۵-۳-۱ پرسشنامه
۱۹۹	۵-۳-۲ مقیاس رتبه بندی
۲۰۱	۵-۳-۳ مقیاس لیکرت
۲۰۴	۵-۳-۴ افتراق معنی
۲۰۸	۵-۴ مصاحبه
۲۱۰	۵-۵ مشاهده
۲۱۸	۵-۶ سایر ابزار گردآوری داده ها
۲۱۸	۵-۷ قابلیت اعتماد و اعتبار ابزار اندازه گیری
۲۱۹	۵-۷-۱ قابلیت اعتماد ابزار اندازه گیری
۲۲۱	۵-۷-۲ اعتبار ابزار اندازه گیری
۲۲۴	۵-۷-۳ تعیین قابلیت اعتماد و اعتبار پرسشنامه
۲۲۵	۵-۸ سنجش ویژگیهای مدرسان
۲۲۸	۵-۹ سنجش ویژگیهای فرایندهای نظام آموزشی
۲۳۱	۵-۱۰ خلاصه فصل
۲۳۲	۵-۱۱ خودآزمایی
۲۳۴	فصل ششم: نظام اطلاعاتی برای ارزیابی آموزشی
۲۳۴	۶-۱ مقدمه: ضرورت ایجاد نظام اطلاعات مدیریت آموزشی (ناما)
۲۳۶	۶-۲ مفاهیم اساسی در نظام اطلاعات مدیریت آموزشی
۲۳۹	۶-۳ مراحل طراحی و استقرار نظام اطلاعات مدیریت آموزشی
۲۴۳	۶-۴ پایگاههای داده های لازم برای استقرار نظام اطلاعات مدیریت آموزشی
۲۴۶	۶-۴-۱ پایگاه داده های مربوط به یادگیرندگان
۲۴۶	۶-۴-۲ پایگاه داده های مربوط به دوره ها و برنامه های درسی

۲۴۷	۶-۴-۳ پایگاه داده‌های مربوط به سازماندهی و مدیریت
۲۴۸	۶-۵ فرایند و برون‌داد نظام اطلاعات مدیریت آموزشی
۲۴۹	۶-۶ خلاصه فصل
۲۵۰	۶-۷ خودآزمایی
۲۵۲	فصل هفتم: تحلیل داده‌ها برای ارزیابی آموزشی
۲۵۲	۷-۱ مقدمه
۲۵۴	۷-۲ تنظیم داده‌ها
۲۵۵	۷-۳ تحلیل داده‌های کیفی
۲۵۶	۷-۴ تحلیل داده‌های کمی
۲۵۹	۷-۵ فراتحلیل داده‌ها
۲۶۰	۷-۵-۱ فرایند اجرای فراتحلیل
۲۶۸	۷-۶ خلاصه فصل
۲۶۹	۷-۷ خودآزمایی
۲۷۲	فصل هشتم: تفسیر نتایج برای قضاوت و تصمیم‌گیری آموزشی
۲۷۲	۸-۱ مقدمه
۲۷۴	۸-۲ تفسیر داده‌ها برای قضاوت درباره عوامل نظام آموزشی
۲۷۴	۸-۲-۱ تفسیر داده‌ها برای قضاوت درباره یادگیرنده
۲۷۷	۸-۲-۲ تفسیر داده‌ها برای قضاوت درباره مدرّس
۲۷۹	۸-۲-۳ تفسیر داده‌ها برای قضاوت درباره برنامه درسی
۲۸۱	۸-۲-۴ تفسیر داده‌ها برای قضاوت درباره فرایند نظام آموزشی
۲۸۲	۸-۲-۵ تفسیر داده‌ها برای قضاوت درباره برون‌داد نظام آموزشی
۲۸۵	۸-۳ تفسیر داده‌ها برای تصمیم‌گیری درباره عوامل نظام آموزشی
۲۸۸	۸-۴ تفسیر داده‌ها برای تعیین کیفیت نظام آموزشی
۲۸۹	۸-۵ تفسیر داده‌ها برای مقایسه کیفیت نظامهای آموزشی
۲۹۲	۸-۶ خلاصه فصل
۲۹۵	۸-۷ خودآزمایی

۲۹۷	فصل نهم: تدوین گزارش ارزیابی
۲۹۷	۹-۱ مقدمه
۲۹۸	۹-۲ پاسخگویی به نیازهای اطلاعاتی از طریق گزارش ارزشیابی
۳۰۱	۹-۳ چگونگی گزارش کردن اطلاعات ارزشیابی
۳۰۵	۹-۳-۱ نکات قابل توجه در تدوین گزارش ارزشیابی
۳۰۸	۹-۴ استفاده از جدول و نمودار در گزارش ارزشیابی
۳۰۸	۹-۴-۱ تنظیم جدول در گزارش ارزشیابی
۳۱۱	۹-۴-۲ استفاده از نمودار در گزارش ارزشیابی
۳۲۰	۹-۵ چهارچوب گزارش ارزشیابی
۳۲۲	۹-۵-۱ روی جلد گزارش
۳۲۲	۹-۵-۲ خلاصه یافته‌های ارزشیابی و توصیه‌ها
۳۲۳	۹-۵-۳ فصل اول: مقدمه
۳۲۳	۹-۵-۴ فصل دوم: عوامل مورد ارزشیابی
۳۲۵	۹-۵-۵ فصل سوم: طرح ارزشیابی و شیوه اجرای آن
۳۲۷	۹-۵-۶ فصل چهارم: یافته‌های ارزشیابی
۳۲۸	۹-۵-۷ فصل پنجم: نتیجه‌گیری و پیشنهادها
۳۳۴	۹-۶ خلاصه فصل
۳۳۵	۹-۷ خودآزمایی
۳۳۷	پیوست‌ها
۳۳۸	پیوست «الف»: استانداردهای اعتبارسنجی در برنامه‌های تربیت معلم
۳۵۶	پیوست «ب»: نمونه‌ای از خلاصه گزارش طرح ارزشیابی
۳۶۳	پیوست «ج»: پرسشنامه سنجش مطلوبیت طرحهای ارزشیابی آموزشی
۳۶۵	منابع
۳۷۸	نمایه

پیشگفتار

گفتم آخر آئینه از بهر چیست؟

تا بداند هر کسی کو چیست؟ کیست؟

(مولوی)

تا چه اندازه نظامهای آموزشی کشور به نیازهای فرد و جامعه پاسخ می‌دهند؟ تا چه اندازه این نظامها با تحولات فناورانه، جهان‌گرایی اقتصاد و نیز تغییرات سیاسی و اجتماعی، بویژه آنچه در محیط پیرامونی رخ می‌دهد، هماهنگ هستند؟ تا چه اندازه رشد تواناییهای فردی و توسعه نظامهای آموزشگاهی و دانشگاهی در جهت توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور است؟ تا چه اندازه عملکرد فعالیتهای آموزشی در سطح کلاس درس، مدرسه و نظام آموزشی از مطلوبیت برخوردار است؟ پاسخ به این سؤالات و سؤالات مشابه مستلزم استفاده از سازوکار ارزشیابی آموزشی است. به کار گرفتن این سازوکار شرایط لازم را برای شفافیت عملکرد و پاسخگویی نظامهای آموزشی فراهم می‌کند. به عبارت دیگر ارزشیابی آموزشی آئینه‌ای فراهم می‌آورد تا تصمیم‌گیران و دست‌اندرکاران فعالیتهای آموزشی تصویری از چگونگی فعالیتها به دست آورند؛ با استفاده از این تصویر از نظامهای آموزشی مراقبت بیشتری به عمل آورند تا در راستای پاسخگویی به نیازهای فرد و جامعه کیفیت نظامهای آموزشی ارتقا یابد.

بنابراین، سازوکار ارزشیابی وسیله‌ای است که بدون استفاده از آن، فعالیتهای آموزشی صرفاً «رها کردن تیر در تاریکی» خواهد بود. ارزشیابی آموزشی کمک می‌کند نیازهای آموزشی شناسایی شود، بر اساس این نیازها، برای نظامهای درسی و آموزشی هدفگذاری شده و برنامه‌های آموزشی مطلوب تدوین شود. سپس برای تحقق

هدفها، سازماندهی لازم به عمل آید و انجام امور هدایت و رهبری شود. از این رو، در صورتی که در نظام آموزشی بتوان یک نظام ارزشیابی منظور داشت امکان اثر بخشی و کارایی آن نظام افزایش می یابد.

در نظام آموزشی ایران، استفاده از واژه های ارزشیابی، ارزیابی و سنجش و ایجاد سازوکارهایی برای انجام ارزیابی متداول شده است. برخی به تعبیر شخصی برای این واژه ها معانی ویژه منظور می کنند. واژه ارزیابی از نظر واژه شناسی به معنی «بررسی کردن ارزش» یک عامل (ارجیایی) تعریف شده است. درک عمومی از واژه ارزشیابی بیشتر با تقویم کردن جنبه های معنوی یک عامل همراه بوده است. اما از نظر تخصصی در علوم تربیتی، میان ارزیابی آموزشی و ارزشیابی آموزشی تفاوت وجود ندارد. از این رو، تفاوت معنایی این دو تعبیر صرفاً متأثر از درک افراد است و بر مبنای دانش تجربی استوار نیست. واژه سنجش گاهی به مفهوم ارزشیابی و در مواردی به مفهوم اندازه گیری (نسبت دادن اعداد به خصیصه های افراد یا واحدها بر حسب قاعده معین) استفاده شده است. لذا در کتاب حاضر نیز واژه های ارزشیابی و ارزیابی به طور مترادف به کار رفته اند. از واژه سنجش، بر حسب مورد، مترادف با اندازه گیری یا ارزشیابی استفاده شده است. درباره تشابه و تفاوت واژه های ارزشیابی، ارزیابی و سنجش بتفصیل در فصل اول بحث شده است. بنابراین در اینجا از ذکر بیشتر این مطلب خودداری کرده، به اختصار به سابقه ارزشیابی آموزشی اشاره می کنیم.

ارزشیابی آموزشی به عنوان جوانترین شاخه علمی حوزه تخصصی علوم تربیتی در نیم قرن اخیر رشد یافته است. این حوزه که در حال حاضر سالهای بزرگسالی را طی می کند، در دهه ۱۳۴۰ ه. ش. (۱۹۶۰ م.) دوران کودکی را سپری کرد و در دهه ۱۳۵۰ ه. ش. (۱۹۷۰ م.) به دوران بلوغ رسید. سالهای نوجوانی را در دهه ۱۳۶۰ ه. ش. (۱۹۸۰ م.) با رشدی قابل ملاحظه طی کرد و به دوران پختگی رسید (Conner & Altman & Jackson, 1984). در دوره اخیر، علاوه بر انتشار مجله های علمی و کتابهای تخصصی متعدد به زبان انگلیسی درباره ارزشیابی آموزشی، دانشنامه (دایرةالمعارف) ارزشیابی آموزشی نیز انتشار یافته است (Walberg, 1990). همچنین،

دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری در رشته ارزشیابی آموزشی، (یا گرایش ارزشیابی آموزشی در رشته تحقیقات آموزشی) تأسیس شده است.

در آستانه قرن بیست و یکم میلادی، ارزشیابی آموزشی، به عنوان شاخه‌ای از علوم تربیتی، در ارتقای کیفیت نظامهای آموزشی کاربرد قابل توجهی دارد. بدین سان، در هر فعالیت آموزشی، یا به طور کلی در هر فعالیتی که برای انتقال، برانگیختن و کسب دانش، نگرش و توانش به عمل می‌آید، از ارزشیابی آموزشی به عنوان فرایندی مستمر و منظم برای توصیف کردن، هدایت و اطمینان یافتن از کیفیت فعالیتهای آموزشی استفاده می‌شود. در چند دهه اخیر تحول این شاخه از علوم تربیتی آنچنان بوده است که به گفته‌ای ارزشیابی آموزشی «سرمایه‌گذاری در انسانها و پیشرفت» منظور می‌شود (Guba & Lincoln, 1989).

علوم تربیتی و شاخه‌های گوناگون آن در ایران در چهار دهه گذشته گسترش یافته است. هر چند دانشکده‌های علوم تربیتی در آموزش عالی کشور به طور مستقل در دهه ۱۳۴۰ رسمیت یافتند، اما در سی سال گذشته رشته‌های تخصصی در این حوزه به کندی رشد یافته است. ایجاد دوره‌های آموزشی و عرضه درسهای تازه، هماهنگ با تحولات جهانی علوم تربیتی نبوده است. برای مثال، ارزشیابی آموزشی به عنوان یک درس مستقل، برای اولین بار در سال ۱۳۵۵ در دوره کارشناسی ارشد «اندازه‌گیری و ارزیابی آموزشی» تدریس شد (بازرگان، ۱۳۵۷).

پس از انقلاب اسلامی و تجدید نظر در برنامه‌های درسی رشته‌های مختلف از جمله علوم تربیتی، درس ارزشیابی آموزشی در اغلب دوره‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری علوم تربیتی گنجانده شد. بتدریج انتشار مقاله‌ها و کتابهای درسی به زبان فارسی، در این زمینه به طور نسبی افزایش یافت.

همچنین استفاده از الگوها و شیوه‌های ارزشیابی برای قضاوت درباره برنامه‌های درسی، سازمانهای آموزشی، کارکنان و خدمات آموزشی مورد توجه قرار گرفت. اما، به رغم انتشار چند کتاب به زبان فارسی درباره ارزشیابی آموزشی، تاکنون یک متن آموزشی که شامل طیف وسیعی از روشها، شیوه‌ها و راهبردهای ارزشیابی آموزشی باشد

و سر فصلهای درسی ارزشیابی را پوشش دهد، فراهم نشده است.

تأسیس دوره کارشناسی ارشد تحقیقات آموزشی در دانشگاه تهران در سال ۱۳۷۵ و تدریس ارزشیابی آموزشی در این دوره، به وسیله نگارنده، مجدداً کمبود متن درسی مناسب درباره ارزشیابی آموزشی را بیش از پیش آشکار کرد. بدین جهت نگارنده بر آن شد، که با منظور داشتن چهارچوب نظری و نیز تجربه‌های به دست آمده، به تدوین کتاب ارزشیابی آموزشی بپردازد.

مطالب این کتاب برای خواننده‌ای با سطح تحصیلی کارشناسی تدوین شده است. بنابراین، از خواننده کتاب انتظار می‌رود که با مفاهیم سنجش و اندازه‌گیری آموزشی و مقدمات روش تحقیق آشنایی داشته باشد.

در طراحی این کتاب، همانند طراحی کتاب روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، ابتدا مراحل تدوین و اجرای یک طرح به طور عملی مورد نظر قرار گرفته است. سپس، بر این پایه، انتخاب و عرضه مطالب انجام شده است. علاوه بر آن از تجربه‌های تدریس در دوره‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری و نیز برگزاری دهها کارگاه آموزشی ارزیابی نظامهای آموزشی بهره گرفته شده است. همچنین تجربه‌های حاصل از اجرای طرحهای ارزشیابی در سطح ملی و بین‌المللی در گزینش مطالب و تمرینهای کتاب مورد استفاده قرار گرفته است.

با توجه به آنچه گذشت، در تدوین مطالب کتاب سعی بر آن بوده است که به سؤالات زیر پاسخ داده شود: (۱) چرا ارزیابی می‌کنیم؟ (۲) چه چیز را ارزیابی می‌کنیم؟ (۳) چگونه ارزیابی می‌کنیم؟ (۴) کجا ارزیابی می‌کنیم؟ (۵) چه موقع ارزیابی می‌کنیم؟ (۶) در چه فواصل زمانی به ارزیابی می‌پردازیم؟ (۷) چه کسی ارزیابی را انجام می‌دهد؟ (۸) عمل قضاوت چگونه انجام می‌پذیرد؟ (۹) چه کسی نتایج ارزیابی را به دست خواهد آورد؟ برای پوشش مطالب یاد شده کتاب دارای نه فصل است. مجموعه فصلهای نه گانه چنان تدوین شده است که خواننده با مفاهیم و الگوهای ارزشیابی آشنا شود و به چگونگی تدوین و اجرای یک طرح ارزشیابی پی برد. در ابتدای هر فصل، هدفهای عملکردی بیان می‌شود.

پس از آن، مطالب فصل عرضه می‌گردد و خلاصه هر فصل در پایان آن بیان می‌شود. سپس برای خود - آزمایی سؤالی‌های عرضه می‌شود تا خواننده با پاسخ دادن به آنها از میزان درک خود از مطالب آگاه شود.

در فصل اول مفهوم ارزشیابی بتفصیل بیان می‌شود. همچنین سه واژه ارزشیابی، ارزیابی و سنجش مورد نظر قرار گرفته و تشابه و تفاوت آنها بحث می‌شود. ضمن عرضه تعریف تخصصی ارزشیابی آموزشی، به یکسان بودن ارزشیابی و ارزیابی آموزشی اشاره می‌شود. همچنین بر ضرورت استفاده از ارزشیابی آموزشی، به عنوان یکی از کارکردهای مدیریت آموزشی، در نظامهای آموزشی تأکید می‌شود.

در این فصل، ضمن اشاره به حوزه جست‌وجوهای نظم یافته، از ارزشیابی و پژوهش در نظامهای آموزشی به عنوان دو فعالیت در این حوزه یاد می‌شود. همچنین ویژگیهای ارزشیابی و پژوهش برشمرده می‌شود و نیز به تفاوتهای آنها اشاره می‌گردد. از جمله مفاهیمی که در هر طرح ارزشیابی باید مورد توجه قرار گیرد و تمایز میان آنها رعایت شود، ملاک، نشانگر و استاندارد است. این مفاهیم در این فصل عرضه شده است. در آخرین قسمت فصل اول به یک مجموعه اصول اساسی که در اجرای ارزشیابی آموزشی باید رعایت شود، اشاره شده است.

فصل دوم به تعریف مفهوم کیفیت در نظامهای آموزشی می‌پردازد. همچنین چگونگی اندازه‌گیری کیفیت را مورد بحث قرار می‌دهد. سپس ضرورت ارزیابی تشخیصی، ارزیابی تکوینی و ارزیابی پایانی را بیان می‌کند. در فصل سوم در مورد چگونگی انجام ارزیابی بحث می‌شود. برای این منظور ابتدا الگوهای ارزیابی و دسته‌بندی آنها بیان می‌شود، سپس هشت الگوی عمده ارزشیابی شرح داده می‌شود. علاوه بر آن، با توجه به کاربرد وسیع الگوی هدفگرا (تایلر)، الگوی سیپ و الگوی اعتبارسنجی بتفصیل به بیان آنها پرداخته می‌شود.

در فصل چهارم چگونگی تدوین طرح ارزیابی تشریح شده است. برای این منظور ابتدا ضرورت آشکار کردن هدفها و پرسشهای ارزیابی بیان می‌شود. سپس روش گردآوری داده‌ها، تنظیم، تحلیل و تفسیر آنها تشریح می‌شود و سرانجام به چگونگی

اجرای طرح ارزیابی توجه می شود.

فصل پنجم به بیان ابزار اندازه گیری برای ارزیابی آموزشی می پردازد. در این فصل به انواع آزمونهای مورد استفاده در سنجش ویژگیهای شناختی و روانی - حرکتی اشاره می شود. همچنین درباره ابزار نگرش سنجی بحث می شود و بالاخره ویژگیهای فنی ابزار اندازه گیری و چگونگی تدوین آنها بیان می گردد.

فصل ششم به بیان ضرورت تدوین نظام اطلاعاتی برای ارزیابی آموزشی می پردازد. مراحل طراحی و استقرار چنین نظامی بتفصیل بحث می شود. همچنین پایگاههای دادههای لازم برای ارزیابی و فرایند و برون داد نظام اطلاعاتی منظور می شود. در فصل هفتم چگونگی تحلیل دادهها برای ارزیابی آموزشی عرضه می شود. برای این منظور نحوه تنظیم دادهها، تحلیل دادههای کیفی و کمی بیان می شود. علاوه بر آن مفهوم فرا تحلیل مورد نظر قرار می گیرد و کاربرد آن در ارزیابی آموزشی بتفصیل بحث می شود. لازم است ذکر کنیم که از فرا تحلیل می توان در پژوهشهای آموزشی (ارزیابی آموزشی و پژوهش در آموزش) بتفصیل استفاده کرد.

فصل هشتم به بیان چگونگی تفسیر نتایج برای قضاوت و تصمیم گیری آموزشی می پردازد. در این فصل درباره تفسیر دادهها برای قضاوت درباره عوامل نظام آموزشی و تفسیر دادهها برای تصمیم گیری به طور جداگانه بحث می شود. همچنین چگونگی تفسیر دادهها برای تعیین کیفیت نظام آموزشی و نیز مقایسه کیفیت آنها مورد نظر قرار می گیرد.

بالاخره در فصل نهم مراحل تدوین گزارش ارزیابی و چگونگی طی این مراحل بتفصیل بحث می شود. به منظور آشنایی خواننده با استانداردهای آموزشی مورد استفاده در ارزیابی برونی و اعتبارسنجی، در پیوست «الف» استانداردهای مورد استفاده در یکی از برنامههای تربیت معلم عرضه شده است. همچنین در پیوست «ب» خلاصه ای از یک گزارش ارزشیابی ذکر شده و در پیوست «ج» پرسشنامه ای برای سنجش مطلوبیت طرحها ارزشیابی ارائه شده است.

یادآوری این نکته ضرورت دارد که از این کتاب می توان برای تدریس در سطح

کارشناسی و تحصیلات تکمیلی استفاده کرد. برای تدریس ارزشیابی آموزشی در دوره کارشناسی می‌توان از برخی مطالب آن مانند «فرا تحلیل» صرف نظر کرد. اما برای تدریس در دوره‌های تحصیلات تکمیلی ذکر تمام مطالب آن ضروری است. در این حالت، علاوه بر تمام مطالب فصلهای نه گانه، پیشنهاد می‌شود که به برخی از منابع آخر این کتاب (مانند دایرةالمعارف ارزشیابی آموزشی) به عنوان منابع جانبی نیز توجه شود. به طور خلاصه، این کتاب نقش آینه بودن ارزشیابی آموزشی را نمایان می‌سازد. همچنین چگونگی استفاده مستمر از آن را برای ارتقای کیفیت آموزشی تشریح می‌کند. ذکر این نکته لازم است که سازمان «سمت» شیوه‌نامه ویژه خود را به منظور ویرایش کتاب به کار برده است. بنابراین هر چند مؤلف با برخی از شیوه‌های ارجاع دادن موافق نبوده، آن را پذیرا شده است.

در خاتمه امید است مطالب کتاب مورد استفاده دانشجویان علوم آموزشی و دست‌اندرکاران نظامهای آموزشی کشور قرارگیرد.

عباس بازرگان

استاد دانشگاه تهران

مقدمه چاپ سوم

چاپ اول کتاب ارزشیابی آموزشی، که در زمستان ۱۳۸۰ برای توزیع آماده شده بود، در پاییز ۱۳۸۱ نایاب شد. علاوه بر آن در آذرماه ۱۳۸۱ در مراسم روز پژوهش به وسیله دانشگاه تهران به عنوان کتاب سال در حوزه روانشناسی و علوم تربیتی اعلام گردید.

چاپ دوم کتاب در زمستان ۱۳۸۱ آماده توزیع شد؛ اما چون فرصت لازم فراهم نبود، تجدیدنظر به چاپ بعدی موکول شد. در چاپ سوم مطالبی بر فصل ششم، «نظام اطلاعاتی برای ارزیابی آموزشی»، افزوده شد به طوری که پایگاه داده‌های مورد نیاز ارزیابی درونی گروه‌های آموزشی نیز مورد بحث قرار گیرد. علاوه بر آن نمایه کتاب با تفصیل بیشتری عرضه گردید.

از این کتاب به منزله کتاب درسی در دوره‌های دانشگاهی در دانشگاه‌های کشور و دیگر مراکز آموزش عالی همچنین به عنوان کتاب راهنما برای شرکت‌کنندگان در کارگاه‌های آموزشی ارزیابی برای اعضای هیأت علمی، مدیران، کارشناسان، معلمان و برنامه‌ریزان استفاده شده است. مطالعه این کتاب نه تنها برای افراد مذکور توصیه شده است بلکه برای افراد علاقه‌مند به انجام ارزیابی در علوم اجتماعی و برنامه‌ریزی مفید خواهد بود.

عباس بازرگان

مقدمه چاپ هفتم

چاپ اول این کتاب در سال ۱۳۸۰ و چاپ ششم آن در سال ۱۳۸۷ در دسترس علاقه‌مندان به ارزشیابی آموزشی قرار گرفت. در این فاصله کوششهایی که در سطح بین‌المللی و نیز در سطح ملی در استفاده از ارزشیابی آموزشی به عمل آمده قابل توجه است. در سطح بین‌المللی، به واسطه اهمیت آموزش مداوم و تأکید بر یادگیری مادام‌العمر، کیفیت آموزش و رابطه آموخته‌ها با نیازهای فرد و جامعه بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است. از این رو، ارزیابی کیفیت مؤسسه‌ها و برنامه‌های آموزشی از اولویت برخوردار شده است. از این جمله می‌توان به اهمیت کاربرد ارزیابی در یادگیری الکترونیکی و نیز تشکیل شبکه ارزیابی کیفیت دانشگاهها در مناطق مختلف جهان اشاره کرد.

از طرف دیگر، چهارچوب نظری رویکردهای ارزیابی آموزشی، که تا یک‌دهه قبل مبتنی بر فقط دیدگاه فلسفی اثبات‌گرایی بود، متحول شده و زیربنای آنها گسترده‌تر شده است (بازرگان، ۱۳۸۴ ب؛ ۱۳۸۷). به طوری که اکنون علاوه بر دیدگاه اثبات‌گرایی، دیدگاههای فلسفی معرفت‌شناسی دیگری از جمله تفسیری، انتقادی و پسا-ساختگرایی زیربنای الگوهای ارزیابی مورد استفاده را تشکیل می‌دهند. بر اساس این دیدگاهها، رویکرد ارزیابی درونی مورد توجه قرار گرفته و الگوی آن برای استفاده در آموزش عالی تدوین شده است (بازرگان و همکاران، ۱۳۸۶؛ Bazargan, 2007).

علاوه بر آن، در ارزیابی آموخته‌ها نیز رویکرد ارزیابی مستمر مورد توجه قرار گرفته و در اغلب نظامهای درسی به کار گرفته شده است. با توجه به این امر، در چاپ

هفتم این کتاب، رویکرد ارزیابی مستمر به تفصیل در فصل دوم در بخش ارزیابی عوامل برونداد، به مطالب کتاب اضافه شده است. همچنین در بخشهای دیگری از جمله فصل ابزار اندازه گیری مطالب تازه ای درباره پوشه عملکرد اضافه شده است.

لازم به یادآوری است که برخی مطالب این کتاب از طریق سایت اینترنتی www.pedagogy.ir به طور الکترونیکی در کارگاههای آموزشی عرضه شده است. با استفاده از این سایت، خوانندگان می توانند با مراجعه به نشانی الکترونیکی مؤلف کتاب، تحت عنوان «تماس با ما» با وی تماس مستمر داشته باشند و پیشنهادهای خود را برای تجدید نظر در چاپهای بعدی برای وی ارسال دارند.

عباس بازرگان

هفتم اردیبهشت ماه ۱۳۸۸